Ciliana Tudorică

CALIGRAFIA JAPONEZĂ: DINCOLO DE TUȘUL NEGRU

Presa Universitară Clujeană

Ciliana Tudorică

Caligrafia japoneză: dincolo de tușul negru

Publicarea acestui volum a fost finanțată
prin fondul de Dezvoltare UBB 2024.

Ciliana Tudorică

Caligrafia japoneză: dincolo de tușul negru

Presa Universitară Clujeană

2024

Referenţi ştiinţifici:

Prof. univ. dr. habil. Rodica Frențiu

Conf. univ. dr. Florina Ilis

Imagine copertă: **Rodica Frențiu, „無・Nimic, vid"**

ISBN 978-606-37-2116-8

Universitatea Babeş-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruţa Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

Mulțumiri

Volumul de față reprezintă un vis realizat. Încă de pe vremea copilăriei adoram să fiu înconjurată de cărți, imaginându-mi cum într-o zi voi ține în mână un volum scris de mine. Realizarea acestui vis a devenit posibilă datorită susținerii tezei de doctorat, întrucât această carte are ca punct de plecare teza mea, intitulată „De la scriere la arta scrierii. Scriptural, lingvistic și vizual: Sens *imanent* și sens *transcendent* în teoria și practica caligrafiei japoneze *shodō*”. Lucrarea a fost elaborată sub conducerea și atenta îndrumare a prof. univ. dr. habil. Rodica Frențiu, căreia îi datorez nu doar publicarea acestui volum, ci și prima mea întâlnire cu *shodō*, caligrafia japoneză...

Există anumite momente în viață care ajung să ne definească drumul și, în cele din urmă, să ne definească pe noi ca oameni. Întâlnirea cu caligrafia japoneză a reprezentat pentru mine un astfel de moment. În anul III de studiu al limbii și literaturii japoneze la Facultatea de litere, Universitatea Babeș-Bolyai, am avut ocazia să vizitez una din expozițiile de caligrafie ale doamnei profesor Frențiu: „Rodica Frențiu: Luna în apă (caligrafie japoneză)”, la Muzeul Etnografic al Transilvaniei (2015). Neștiind la ce să mă aștept, am intrat în sală șovăind, surprinsă fiind de mărimea operelor caligrafice. Deși unele aveau dimensiuni pe care, în lipsa cunoștințelor despre această artă, le consideram „normale”, am rămas surprinsă să văd că alte opere caligrafice erau, așa cum mi s-a părut în momentul respectiv, „imense”. M-am plimbat fascinată printre colegii care deja admirau lucrările doamnei profesor, când, dintr-o dată, m-am

oprit în fața unei opere. M-am simțit imediat atrasă de formele create de tușul negru, deși nu îmi puteam explica de ce. Distingeam două caractere pe care nu le puteam recunoaște din cauza scrierii cursive (care alterează forma originală a unui caracter), însă am devenit complet absorbită de modul în care urmele de tuș păreau să aibă o vitalitate proprie. În cele din urmă, privirea mi-a căzut asupra notei explicative plasată sub lucrare: 生死, „Viață și moarte". Învățasem deja 生, dar 死 era o logogramă nouă. În acel moment am simțit simultan o multitudine de sentimente: fascinație, extaz, curiozitate și un mic fior care a luat naștere odată cu înțelegerea sensului celor două logograme. Deși nu îmi puteam explica ceea ce simțeam, a devenit clar în acel moment pentru mine că tușul poate transmite puterea emoțiilor și viziunii caligrafului chiar și în lipsa cunoștințelor limbii sau, așa cum era și cazul meu, în cazul unei cunoașteri parțiale. În perioada care a urmat am devenit fascinată de această calitate a caligrafiei *shodō* și mi-am dorit să aflu tot mai multe. Această curiozitate s-a transformat în lucrarea de licență, apoi în teza de doctorat și, acum, în acest volum. Pentru că nimic în viață nu este întâmplător, cred că nici întâlnirea mea cu arta *shodō* nu a fost întâmplătoare, căci aceasta mi-a definit ulterior dezvoltarea profesională și personală...

Aș dori, așadar, să le mulțumesc celor care mi-au fost alături pe acest drum, fără de care nu aș fi putut ajunge până în acest moment, începând cu doamna profesor coordonator prof. univ. dr. habil Rodica Frențiu, căci mi-a fost alături încă din primul an de studiu al limbii japoneze și mi-a insuflat această pasiune pentru *shodō*. Doresc să le mulțumesc și membrilor comisiei de îndrumare, prof. univ. dr. habil Liana Pop, conf. dr. Florina Ilis și lect. dr. Sanda Misirianțu, pentru răbdarea nemărginită cu care an de an m-au ajutat să elaborez această cercetare detaliată a caligrafiei japoneze.

Aș dori să le mulțumesc din suflet părinților Cristina și Paul, și fratelui meu Cosmin, pentru că au fost mereu alături de mine indiferent de situație și mi-au susținut visul de a studia limba japoneză încă din

copilărie. Îi mulțumesc și prietenei mele Laura care mi-a citit teza de doctorat de atât de multe ori, încât sunt convinsă că poate „recita" o mare parte a acesteia.

Nu în ultimul rând, aș dori să le mulțumesc studenților specializării Limba și literatura japoneză, a căror pasiune mă motivează zi de zi să rămân fascinată de scrierea japoneză și de tot ce înseamnă aceasta.

Sper ca acest volum să fie primul dintr-o cercetare amplă asupra caligrafiei și scrierii japoneze și să stârnească interesul cititorilor pentru limba și cultura japoneză...

Cuprins

Introducere

În ultimii ani, se poate observa un interes general, atât în România, cât și în Occident, pentru cultura și, îndeosebi, pentru artele japoneze. O practică care a devenit tot mai populară pentru publicul străin, caligrafia japoneză fascinează prin faptul că înglobează, în mod concomitent, valorile tradiționale ale culturii japoneze și mentalitatea contemporană niponă. Mai mult, grație strânsei legături pe care aceasta o are cu scrierea și cu estetica, caligrafia poate deveni o cale fascinantă spre familiarizarea cu celelalte arte japoneze. Reflectând valorile culturale ale țării, caligrafia reușește să aducă publicul occidental aproape de o mentalitate „exotică", lărgind astfel orizonturile culturale ale celor interesați.

Caligrafia japoneză este o artă aparent simplă, care folosește proprietățile plastice ale albului hârtiei de orez și ale negrului tușului, singura pată de culoare vizibilă fiind pasta roșie folosită de maestrul caligraf în aplicarea sigiliului care conține numele acestuia. Chiar dacă absența culorii poate fi un factor surprinzător pentru receptorul occidental, se poate observa cum această particularitate cromatică nu delimitează sub nicio formă creativitatea maestrului caligraf, ci, dimpotrivă, o sporește, prin crearea unui sistem în care această combinație dintre alb și negru reușește să dea naștere unor posibilități infinite de scriere. Mai degrabă decât să fie privită ca o lucrare bidimensională bazată pe contrastul dintre alb și negru, caligrafia japoneză este alcătuită din lumină și umbră (cf. Ishikawa 2011: 41). Prin cele două elemente aparent antitetice nu se dorește negarea reciprocă a acestora, ci armonizarea celor două, în așa fel încât fiecare să reușească să-și depășească, prin asociere,

propriile limite. Prin această caracteristică, albul hârtiei de orez ajunge să evidențieze urmele negre de tuș într-o manieră unică și încântătoare pentru publicul occidental, obișnuit cu abundența culorii specifică picturii și chiar caligrafiei.

Datorită acestui interes manifestat în ultimii ani, numeroase volume care prezintă tehnici caligrafice japoneze au început să fie publicate în afara Japoniei, inclusiv în România. Caligrafia japoneză, fiind o artă plurivalentă, care îmbină elemente ale spiritualității, limbii și esteticii, poate fi abordată dintr-o largă varietate de perspective. Astfel, din dorința ca cititorii să poată beneficia de avantajele practicii cât mai rapid, majoritatea volumelor apărute tratează această tematică în mod punctual, explicitând detalii legate de tehnică, materiale, scriere și exercițiu, cărțile încercând să suplinească rolul unui maestru. Discuția actuală în domeniul caligrafiei japoneze adeseori accentuează latura practică a artei, dorind să ofere o modalitate rapidă și eficientă de a practica scrierea caligrafică, reușind să prezinte o artă complexă într-o manieră ușor de înțeles. Considerăm această abordare ca fiind una extrem de eficientă în familiarizarea Occidentului cu valorile culturale japoneze reflectate în caligrafie și suntem de părere că aceste cunoștințe pot fi aprofundate printr-o abordare semiotică, prin care să fie valorizate aspectele teoretice ale caligrafiei, acestea reușind să reliefeze fațete diferite ale scrierii în tradiția niponă. Numărul restrâns de tratate care aprofundează, pe lângă aspectul practic, latura teoretică a caligrafiei a condus la cercetarea de față, aceasta fiind efectuată din dorința de a analiza mecanismele artei scrierii caligrafice japoneze și modul în care caligrafia a ajuns să fascineze și publicul occidental.

În analiza teoriei și a practicii caligrafiei japoneze, această cercetare pleacă de la fundamentul că o lucrare caligrafică este alcătuită din *imagine* și *cuvânt* (v. Frențiu 2021: 71), întrucât prezintă un element semantic (cuvânt, expresie, propoziție, poem, text etc.) și unul vizual (modul în care maestrul caligraf a redat în mod plastic elementul semantic). Din această perspectivă, în studiul unei opere caligrafice identificăm o „componentă lingvistică”, ce face trimitere la logograma, cuvântul, fraza

sau textul caligrafiat, și o „componentă vizuală”, ce ilustrează modul în care componenta lingvistică a fost reprezentată. Cele două elemente sunt extrem de importante pentru o lucrare caligrafică, întrucât lipsa oricăreia dintre ele va avea un impact negativ asupra rezultatului final și va influența modul de receptare a mesajului, îngreunându-l. Pentru a putea să reprezinte propria viziune și să transmită o parte din cunoștințele sale, maestrul caligraf le va acorda celor două componente o atenție egală, cunoscând modalitățile prin care poate fi potențată fiecare, în funcție de ideile și trăirile pe care caligraful dorește să le transmită. Chiar dacă în unele cazuri o componentă poate fi mai evidențiată față de cealaltă, de exemplu, prin caligrafierea unui cuvânt uzual prin metode vizuale elaborate, dând impresia accentuării vizualului, în caligrafia japoneză maestrul caligraf nu va neglija niciunul dintre cele două elemente constitutive menționate mai sus.

Datorită compoziției sale complexe, caligrafia japoneză îndeplinește o dublă funcție: expresivă (*bi*, 美) și pragmatică (*yō*, 用) (v. Hirakata et al. 2013: 90, Yanagida, apud Davey 2015: 221), arta scrierii caligrafice fiind apreciată nu numai pentru frumusețea formei, ci și pentru aspectul practic al acesteia.

Funcția expresivă este evidențiată prin modalitățile inventive prin care maeștrii caligrafi reușesc să redea, prin intermediul albului și al negrului, idei și noțiuni plurivalente, pe care publicul le poate resimți ulterior prin admirarea lucrării caligrafice. Caligrafia a cunoscut o evoluție considerabilă pe teritoriul nipon, din momentul în care a ajuns în Japonia, prin China, până în contemporaneitate. Ca urmare a etapelor de modernizare și de găsire a unui stil unic, japonez, caligrafia este în prezent o modalitate expresivă de redare a universului interior al maestrului caligraf, punându-se accentul pe stilul său unic de scriere și pe felul în care acest stil aduce un element de noutate domeniului.

Deși caligrafia japoneză este cunoscută în Occident îndeosebi datorită funcției sale expresive, funcția pragmatică pe care o îndeplinește are un rol crucial în modul în care această artă a reușit să se reinventeze de-a lungul secolelor, păstrându-și esența intactă. În cercetarea noastră,

conceptul de „funcție pragmatică” a caligrafiei japoneze definește caracterul practic al caligrafiei și modul în care această artă este integrată în numeroase aspecte ale vieții cotidiene, ajutând în același timp maestrul caligraf să transmită în mod clar viziunea sa creativă. Această funcție a luat naștere ca urmare a strânsei legături pe care caligrafia o are cu scrierea, cele două evoluând concomitent și influențându-se una pe cealaltă. Mai mult, relația dintre componenta vizuală și cea lingvistică face ca fiecare lucrare caligrafică să cuprindă, pe lângă aspectul estetic al lucrării, un element semantic, care, adeseori, ancorează lucrarea în concret. Cele două aspecte au permis caligrafiei să rămână relevantă chiar și în prezent, arta scrierii fiind reprezentată în cultura pop și practicată fie ca activitate extracurriculară, indiferent de nivelul de studiu, fie ca îndeletnicire integrată activităților uzuale, precum scrierea cărților poștale *nengajō* trimise familiei și cunoscuților cu ocazia întâmpinării Anului Nou.

Celor două dimensiuni (expresivă și pragmatică) li se adaugă o a treia: dimensiunea spirituală. Datorită influențelor puternice ale religiei-filozofii Zen asupra artelor japoneze, în general, și a artei scrierii, în particular, caligrafia a dobândit o puternică latură spirituală, atât la nivelul practicii, cât și al teoriei. Prin practicarea scrierii caligrafice, maestrul caligraf intră într-o stare similară meditației în poziție șezândă, cunoscută sub numele de *zazen*, canalizându-și întreaga atenție asupra momentului prezent și asupra cuvintelor pe care urmează să le caligrafieze. Caligrafia japoneză este o artă care nu permite revenirea asupra lucrării pentru a o retușa, scrierea făcându-se într-o singură sesiune. Prin urmare, fiecare ezitare, fiecare abatere a gândurilor va fi transpusă în rezultatul final prin linii tremurânde, nesigure, care perturbă echilibrul interior al lucrării. Pentru a putea scrie în așa fel încât să reflecte cu acuratețe propria viziune, maestrul caligraf va folosi tehnici meditative care pot fi corelate cu viziunea budistă Zen. Mai mult, la nivelul compoziției, o lucrare caligrafică poate reda frânturi de înțelepciune ale religiei-filozofii Zen, reușind să-i perpetueze principiile. Din acest motiv, considerăm latura spirituală ca fiind la fel de însemnată

precum latura expresivă și cea pragmatică, întrucât, chiar și în operele în care maestrul caligraf nu a dorit în mod exclusiv să reliefeze principii Zen, acesta, prin practica în sine a caligrafiei, va folosi metode de scriere și meditație specifice budismului Zen.

Prin cercetarea noastră, ne propunem să analizăm relația dintre componenta vizuală și cea lingvistică, precum și modul în care ele influențează cele trei funcții ale caligrafiei (expresivă, pragmatică și spirituală). În studiul lucrărilor caligrafice efectuat în cercetarea noastră, vom observa cele două componente și modul în care fiecare funcție este reliefată, maestrul caligraf reușind astfel să redea propria viziune, iar publicul, ulterior, să interpreteze mesajul. În această ordine de idei, prin corelarea celor două componente, dorim, de asemenea, să explorăm modul în care este transmis *sensul* într-o lucrare caligrafică și aportul componentelor lingvistică și vizuală în proces. Deoarece compoziția duală a caligrafiei japoneze face ca maestrul să poată transmite mesaje atât în planul vizualului, cât și în planul semantic, transmiterea mesajului va fi făcută în mod diferit, comparativ cu arta cu care este obișnuit ochiul occidental. Deși caligrafia japoneză poate fi apreciată la nivel pur vizual, publicul admirând dinamica liniilor și energia tușului, fără însă a cunoaște semnificația componentei lingvistice, în crearea unei lucrări caligrafice maestrul este preocupat nu doar de aspectul vizual, ci și de cel semantic. Din această preocupare rezultă opere care construiesc mesajul plastic pe două planuri, iar pentru a putea înțelege viziunea caligrafului, receptorul va acorda, la rândul său, atenție nu doar componentei vizuale, ci și celei lingvistice.

Caligrafia japoneză este o artă care îmbină scripturalul și vizualul, aflându-se în continuă căutare a unor metode noi prin care cele două pot fi împletite. Prin urmare, avantajul artei scrierii devine modul în care aceasta poate transcende, prin cele două componente, atât limitele cuvântului, cât și limitele imaginii, reconstruind și redefinind modul în care arta poate îngloba și transmite receptorului un mesaj. Prin aparenta sa simplitate, respectând o tradiție veche de secole, caligrafia japoneză dovedește importanța nu a vizualului, nici a scripturalului, ci a felului în

care cele două coexistă, depășind împreună neajunsurile individuale ale fiecăreia. Opera caligrafică invită, așadar, publicul să admire și să interpreteze, folosind propria sa experiență, având în vedere fiecare element component al lucrării (cuvântul, tușul, stilul de caligrafiere, aspectul ruloului, tipul de pensulă folosit etc.), dar și ansamblul acestora.

Pentru a putea studia relația complexă dintre componenta lingvistică și cea vizuală și modul în care maestrul caligraf are libertatea de a le reprezenta conform propriei viziuni, ne propunem să analizăm, în cercetarea noastră, opere caligrafice care redau componenta lingvistică, atât în mod clar, precum și în mod abstractizat, lucrările alese fiind realizate nu doar în stil tradițional, cât și sub influențe moderne. Mai mult, corpusul nostru va cuprinde lucrări care redau un singur cuvânt și lucrări care conțin o expresie sau un poem pentru a sublinia flexibilitatea artei scrierii nu numai la nivel vizual, ci și semantic.

Metodologie și demers

Pentru analiza relației dintre componenta vizuală și cea lingvistică a unei opere caligrafice, în cercetarea noastră vom studia o varietate de lucrări caligrafice, această diversitate fiind conferită de: sistemul de scriere utilizat, stilul de caligrafiere folosit și modul de realizare a acestora (în manieră tradițională sau modernă). Această abordare ne va permite să observăm legătura dintre cele două componente și să determinăm modul în care *sensul* este transmis și ulterior receptat de către public.

Operele caligrafice din corpusul analizat au fost realizate de Rodica Frențiu, maestru caligraf român contemporan care a început studiul caligrafiei în Japonia în urmă cu peste 20 de ani, sub îndrumarea maestrului caligraf Nishida Senshū (1936-2015). În prezent, Rodica Frențiu practică arta scrierii atât în stil tradițional, cât și modern, reușind să aducă noi perspective asupra caligrafiei, prin numeroase expoziții

caligrafice în România și în Japonia[1]. Flexibilitatea operelor caligrafice realizate de Rodica Frențiu, precum și modul unic în care acestea redau viziunea maestrului caligraf, menținând în același timp un dialog deschis cu tradiția și cultura japoneză, oferă un corpus adecvat pentru ilustrarea particularităților caligrafiei din diverse perspective de abordare. Dintre operele caligrafice realizate de Rodica Frențiu, am selecționat lucrări publicate în trei volume diferite: *Lecția de caligrafie japoneză* (2008), *Caligrafia japoneză: meditații din vârful pensulei* (2012) și *Caligrafia japoneză în memoria clipei* (2021), precum și lucrări din arhiva personală a maestrului caligraf sau lucrări pe care le-am fotografiat în cadrul expoziției *Luna în apă. Caligrafie japoneză* (Muzeul Etnografic al Transilvaniei, 2015). De asemenea, dorim să menționăm că modelele de studiu, utilizate pentru a explicita anumite aspecte teoretice, ne aparțin.

Alegerea operelor caligrafice din corpus a fost făcută în așa fel încât să cuprindă particularități și tehnici de caligrafiere specifice caligrafiei japoneze cât mai variate: în funcție de stilul de scriere, suportul utilizat (hârtie sau plăcuțele cartonate *shikishi*), stilul preponderent tradițional sau modern, executarea caligrafierii cu o pensulă uscată care permite albului hârtiei să fie întrezărit în interiorul unui caracter (tehnica *kasure*) sau, dimpotrivă, utilizarea unei pensule îmbibate cu apă, care creează un efect de „extindere” a negrului cernelii în jurul caracterului caligrafiat (tehnica *nijimi*).

Dorim să analizăm operele selectate pe parcursul capitolelor, mai degrabă decât să dedicăm un capitol exclusiv interpretării acestora, întrucât studiul operelor va ilustra aplicat teoria explicitată, completând-o. Din acest motiv, considerăm importantă analiza unor opere caligrafice cât mai diverse, care să reflecte din perspective diferite teoria propusă și să indice, după caz, noi fațete ale sale, în funcție de particularitățile componentei lingvistice și ale celei vizuale.

[1] În 2017, aceasta a primit Premiul de Platină (secțiunea Character Design) la Connect the World. International Japanese Calligraphy Exhibition. Global Shodo@Yasuda, Hiroshima, Japonia, iar în 2016 Premiul de Aur (secțiunea Brush Writing) la 1st International Japanese Calligraphy Exhibition, Yasuda Women’s University, Hiroshima, Japonia.

Dispunerea acestor analize practice este inegală în interiorul capitolelor, inegalitatea fiind dictată de natura conținutului teoretic. După un prim capitol ce parcurge un scurt istoric al limbii japoneze, partea practică începe să fie prezentă din capitolul doi al tezei și până la finalul acesteia. Numărul lucrărilor caligrafice analizate va varia, prin urmare, de la un capitol la altul, fiind preferat criteriul calitativ în fața celui cantitativ. Analiza lucrărilor va fi făcută atât din perspectiva componentei lingvistice, cât și a componentei vizuale. Vom identifica, așadar, cuvântul, propoziția, expresia sau poemul caligrafiat și, după caz, îl vom încadra în textul originar (spre exemplu, în cazul lucrărilor caligrafice care redau un fragment dintr-un poem, va fi indicat întregul poem și date legate de acesta: cine este autorul sau dacă a fost extras dintr-un text literar amplu). În cazul operelor caligrafice care conțin un singur cuvânt, vom indica semnificația cuvântului respectiv în contextul cultural japonez. Următorul pas în analiză va consta în evidențierea tehnicilor de reprezentare vizuală prin care a fost caligrafiată componenta lingvistică. Din această perspectivă, ne propunem să analizăm sistemul sau sistemele de scriere alese, tipul de pensulă utilizat, intensitatea tușului, precum și felul în care au fost echilibrate toate elementele pentru a crea o lucrare armonioasă. Modul în care este utilizat *spațiul alb* în caligrafia japoneză este extrem de relevant pentru punerea în lumină a urmelor de tuș trasate cu pensula, facilitând transmiterea *sensului* și influențând demersul interpretativ al receptorului. Ultimul pas în analiza operelor caligrafice îl va reprezenta asocierea tehnicilor de constituire a componentei vizuale cu cele de reprezentare a componentei lingvistice, identificând astfel modul în care este îmbinat vizualul și scripturalul în lucrarea caligrafică și care este efectul rezultat.

Conceptul fundamental cu care vom opera pe parcursul acestei cercetări este „caligrafia japoneză ca artă”, concept cunoscut în limba japoneză sub numele de *shodō*. Sensul etimologic al cuvântului „caligrafie” este acela de „scriere frumoasă”, fiind compus din elementul prim de compunere savantă cu semnificația „frumos” și substantivul „grafie”, care arată modul de redare în scris a cuvintelor. Acesta provine din

cuvântul grecesc καλλιγραφία (*kalligraphía*) (DEX 2012: 135), la rândul său alcătuit din κάλλος (*kállos*), cu sensul de „frumusețe" și γράφω (*gráphō*), cu sensul de „a scrie". Pentru a clarifica alegerea termenului *shodō*, dorim să indicăm sensul și accepțiunea lexemelor din limba japoneză, care s-ar traduce toate prin „caligrafie" în limba română: *hisseki* (筆跡), *shohō* (書法), *shodō* (書道), *karigurafī* (カリグラフィー), *shūji* (習字) și *sho* (書).

În limba japoneză există mai multe variante lexicale care pot însemna „caligrafie", prima ediție a dicționarului englez-japonez *Genius* oferind trei dintre acestea: *hisseki* (筆跡), *shohō* (書法) și *shodō* (書道) (v. Tomoshichi 1988: 239). Conform definiției oferite de dicționarul *Kōjien* (2008: 1867), cuvântul *hisseki* se referă, mai degrabă, la scrierea de mână a unei persoane, indiferent de aspectul ei estetic, iar sensul cuvântului *shohō* (書法) este legat de modul corect de a scrie o logogramă și de a fi aceasta proporționată sau scrisă pentru a atinge un anumit grad de armonie din punct de vedere vizual (*Kōjien* 2008: 1125).

Termenul care va constitui centrul atenției noastre este *shodō,* alcătuit din logograma rădăcinii verbului *kaku* (書く) „a scrie" și *michi* (道), „drum". În *Kōjien* (2008: 1123), caligrafia *shodō* este definită ca fiind „Arta de a scrie litere cu îndemânare folosind pensula" (t.n.)[2]. Important în această definiție este cuvântul *jutsu* (術), cu semnificația de „artă", „meșteșug", întrucât termenul menționat devine distinctiv față de cei doi prezentați anterior (*hisseki* și *shohō*) prin faptul că nu desemnează doar actul de „a scrie", ci și modul în care această activitate devine o artă independentă, circumscrisă artelor tradiționale japoneze. Din acest motiv, în cercetarea de față vom folosi termenul *shodō* (書道) atunci când facem trimitere la caligrafia japoneză ca artă, alți termeni fiind cu preponderență utilizați pentru a desemna actul de „a scrie", nu actul artistic prin care maestrul caligraf își transpune propria interioritate într-un produs final prin actul caligrafierii.

[2] (În original) *Mōhitsu o mochiite moji o takumi ni kaku jutsu.* 毛筆を用いて文字を巧みに書く術.

În cea de-a cincea ediție a dicționarului *Genius*, alături de cuvintele menționate anterior, apar doi noi termeni care s-ar traduce prin cuvântul „caligrafie”: *kariguraf*ī (カリグラフィー) și *shūji* (習字) (v. Tomoshichi 2014: 241). Termenul *karigurafī* este scris folosind silabarul *katakana*, indicând faptul că este un cuvânt neologic *gairaigo* (外来語), împrumutat din limba engleză (*calligraphy*). Acesta desemnează o „tehnică tradițională occidentală de a scrie frumos alfabetul”[3] (Yumeko 2010: 4; t.n.), făcând trimitere mai degrabă la tehnici occidentale de scriere. Cuvântul *shūji* definește studiul logogramelor și al caracterelor cu ajutorul pensulei și hârtiei (*Kōjien* 2008: 1047), având un rol pur educativ. În caligrafia *shūji* este riguros respectată ordinea trăsăturilor, iar aspectul logogramei trebuie să fie similar cu modelul de unde se inspiră învățăcelul (de cele mai multe ori, modelul fiind oferit de un maestru caligraf sau de un profesor), acesta neputând să dea frâu liber imaginației. *Shūji* este primul pas spre învățarea și stăpânirea *shodō*, fără de care nu poate fi bine asimilat modul în care sunt scrise și percepute logogramele.

Un alt termen, care a dobândit popularitate în perioada postbelică (cf. Bogdanova-Kummer 2020: 9), este *sho* (書). Constând în logograma care redă rădăcina verbului *kaku* („a scrie”, 書く), termenul dobândește semnificația generală de „scriere”. Utilizat adeseori pentru a face trimitere la lucrările caligrafice avangardiste, care testează limitele legăturii dintre imagine și cuvânt, acest termen nu va fi folosit în cercetarea noastră, întrucât, deși vom discuta despre perioada avangardistă în capitolele următoare, scopul nostru este acela de a aduce în prim-plan caligrafia japoneză ca artă, plecând de la formele sale tradiționale.

Cuvântul *shodō* (書道) devine astfel singurul termen care reușește să înglobeze scrierea ca artă pe arhipelagul nipon pe parcursul mai multor secole, nu doar în modernitate și contemporaneitate, motiv pentru care acesta va fi principalul termen cu care vom opera. În cercetarea noastră,

[3] (În original) Arufabetto o utsukushiku kaku, seiyō no dentōtekina gijutsu desu.アルファベットを美しく書く、西洋の伝統的な技術です.

cuvântul „caligrafie" din limba română va face trimitere la *shodō* chiar și în absența termenului scris în limba japoneză, iar, în cazurile excepționale în care ar putea avea alte semnificații, ele vor fi explicitate corespunzător.

Deoarece ne propunem să studiem caligrafia japoneză *shodō* în contextul cultural japonez, prin evidențierea semnificației componentei lingvistice și a celei vizuale pentru valorile și tradiția niponă, vom circumscrie abordarea analitică a lucrării noastre semioticii culturale, o ramură a semioticii, bazată pe *teoria semnelor* enunțată de Ferdinand de Saussure (2003: 262). Aderăm la poziția școlii semioticiene de la Tartu-Moscova, aceasta definind semiotica culturală ca „studiul corelației funcționale a diferitelor sisteme de semne"[4] (Uspenskij et al. 2018: 1; t.n.). Într-o analiză din perspectiva semioticii culturale, vor fi observate elementele comune din cultură, particularitățile și modul în care ele interacționează, această ramură a semioticii având o viziune holistică asupra culturii (cf. Torop 2015: 170), fapt ce ne va ajuta să indicăm particularitățile caligrafiei *shodō* în contextul cultural japonez. Abordarea care favorizează armonizarea mai multor elemente dintr-o cultură prin prezentarea și analiza unei părți prin prisma modului în care este aceasta interconectată cu celelalte componente a fost bine receptată de lingviștii japonezi, printre care se numără și Yoshihiko Ikegami. Lingvistul japonez evidențiază faptul că, în analiza unui fragment dintr-o cultură, cercetătorul trebuie să observe dacă mecanismele semiotice care sunt activate în sistemul analizat nu sunt, în esență, aceleași cu mecanismele din alte sisteme semiotice din respectiva cultură (cf. Ikegami 1991: 8). O analiză comparativă a sistemelor semiotice și a *semnelor* implică, așadar, comparația acestora cu alte sisteme semiotice sau *semne* din domenii adiacente, prin sublinierea elementelor comune pe care cele două părți le împărtășesc. Din această perspectivă, caligrafia japoneză devine un sistem semiotic în care sunt identificabile și observabile o varietate de *semne* componente: logograme, propoziții, texte, instrumentele folosite, motivele utilizate.

[4] (În original) „The study of the functional correlation of different sign systems."

O abordare din perspectiva semioticii culturale ne va permite să cercetăm legătura pe care caligrafia *shodō* o are cu alte arte tradiționale japoneze, cu spiritualitatea niponă, dar și cu literatura și elementele de cultură *pop*, arta scrierii caligrafice fiind într-un dialog continuu și deschis cu alte ramuri ale culturii japoneze, fapt ce i-a permis să rămână relevantă de-a lungul anilor și să se reinventeze, păstrând însă intactă esența sa. În consecință, analiza componentei vizuale și a celei lingvistice va fi făcută prin evidențierea relației pe care acestea o au cu tradiția japoneză, identificând posibilele influențe ale altor arte cu caligrafia *shodō*. *Sensul* unei lucrări caligrafice va fi analizat prin corelarea *semnelor* prezente în lucrare și a modului în care acestea sunt interconectate în transmiterea mesajului.

Datorită legăturii strânse pe care caligrafia *shodō* o are cu alte ramuri și elemente culturale japoneze și faptului că arta caligrafică *shodō* îndeplinește trei funcții diferite (expresivă, pragmatică și spirituală), pentru a înțelege complexitatea acesteia, studiul nostru va fi unul interdisciplinar. Pentru a putea analiza modul în care este creat *sensul* într-o lucrare caligrafică, vom utiliza clasificarea duală a sensului propusă de Jean-Jacques Wunenburger în volumul „Filozofia imaginilor" (2004): un sens *imanent* (ce poate fi sesizat fără un efort speculativ amplu) și un sens *transcendent* (care necesită un demers interpretativ elaborat), cele două tipuri de sens fiind detaliate și exemplificate în Capitolul III. Instrumentele analizei noastre nu se rezumă, așadar, la adoptarea conceptelor semioticii culturale, ele fiind extinse prin utilizarea principiilor religiei-filozofii Zen (meditația *zazen,* starea de spirit *mushin,* iluminarea *satori*). Utilizarea acestor concepte și idei ne va permite să oferim o perspectivă amplă asupra dimensiunilor caligrafiei *shodō* și asupra mecanismelor care au dus la consacrarea sa ca o artă desăvârșită, apreciată și de publicul occidental.

Analizând caligrafia japoneză *shodō* într-o manieră semiotic culturală, din perspectiva relației dintre componentele vizuale și lingvistice, accentuând cele trei funcții, cercetarea noastră propune spre validare următoarele ipoteze:

i) chiar și în cazul în care componenta vizuală este extrem de abstractizată, componenta lingvistică va rămâne la fel de importantă;
ii) sensul unei lucrări caligrafice este revelat prin corelarea componentei lingvistice cu cea vizuală.

Analiza lucrărilor caligrafice va urmări, așadar, relația dintre vizual și scriptural și va observa modul în care cele două influențează, pe de-o parte, crearea mesajului de către maestrul caligraf și, pe de altă parte, modul în care acest mesaj este ulterior perceput de public prin procesul interpretativ.

Dorim să precizăm, de asemenea, că traducerile din limba japoneză și engleză ne aparțin, dacă nu apare o precizare suplimentară în acest sens. Pentru claritate, vom oferi și textul original, împreună cu traducerile noastre.

Structura lucrării

Dispunerea capitolelor este realizată în așa fel încât să ilustreze cele trei funcții ale caligrafiei: spirituală, pragmatică și expresivă. Pentru a putea însă discuta despre cele trei funcții și modul în care componenta vizuală și cea lingvistică contribuie la transmiterea *sensului*, considerăm necesară o scurtă incursiune în istoricul complexului sistem de scriere japonez, pentru a urmări parcursul prin care scrierea a devenit artă, precum și prezentarea principalelor transformări prin care a trecut caligrafia de-a lungul timpului. Prin urmare, evoluția scrierii pe arhipelagul nipon și modul în care aceasta și-a lăsat amprenta asupra practicilor caligrafice constituie un subiect de interes, motiv pentru care am dedicat acestor aspecte capitole independente în cadrul cercetării noastre.

Astfel, prin Capitolul I dorim să ilustrăm evoluția scrisului, de la împrumutul logogramelor *kanji*, la realizarea silabarelor *hiragana* și *katakana*, ajungând, în cele din urmă, la modul în care scrierea este folosită în contemporaneitate. Scrierea și arta caligrafierii au fost într-un permanent dialog în cultura japoneză, ele influențându-se și ajutându-se reciproc să se dezvolte. Prin reliefarea modului în care scrierea s-a dezvoltat în Japonia pot fi înțelese particularitățile caligrafiei *shodō* și plurivalența acesteia ca o artă care permite practicantului să imortalizeze

universul său interior. Deoarece istoria scrierii pe teritoriul nipon este una complexă, nu ne propunem să realizăm un studiu exhaustiv al evoluției sale, ci, mai degrabă, să scoatem în evidență principalele schimbări pe care le-a suferit aceasta, corelându-le ulterior cu particularitățile caligrafiei *shodō*. Astfel, primul capitol are rolul de a crea cadrul pe care vor fi ulterior construite argumentele cercetării noastre, evidențiind originile scrierii și ale caligrafiei.

În Capitolul II ne propunem să aducem în prim-plan caligrafia din momentul împrumutului său din China, împreună cu scrierea cu logogramele *kanji*, până în contemporaneitate, ilustrând schimbarea accentului dinspre rigoare, spre o expresie a sinelui. În acest capitol vom reliefa modul în care, deși caligrafia a fost împrumutată împreună cu scrierea, de-a lungul anilor aceasta a evoluat semnificativ, îndepărtându-se de modelul chinezesc și ajungând în prezent să accentueze capacitatea scrierii caligrafice de a reflecta gândurile și trăirile maestrului caligraf. Deoarece parcursul istoric al evoluției caligrafiei *shodō* este la fel de amplu ca cel al scrierii, în această cercetare nu dorim să prezentăm întreaga serie de schimbări suferite, ci să evidențiem modul în care caligrafia *shodō* a ajuns să fie o artă care permite maestrului caligraf să împărtășească publicului viziunea sa. Prin accentuarea modului în care natura unică a scrierii limbii japoneze a permis transformarea sa într-o artă plurivalentă, capitolul va reitera strânsa legătură dintre scriere și caligrafie, precum și felul în care caligrafia s-a dezvoltat de-a lungul anilor, ajungând în prezent să fie caracterizată de *libertate creativă*.

Capitolul III va avea ca nucleu relația dintre vizual și semantic în caligrafie, prin care ne propunem să ilustrăm maniera în care *sensul* este transmis de către maestrul caligraf în operă și modul în care el este interpretat ulterior de public. În acest capitol vom analiza modul în care este integrat și, ulterior, transmis *sensul* într-o lucrare caligrafică, instrumentele analitice prezentate în capitol fiind extrem de importante pentru analiza operelor caligrafice din capitolele următoare, întrucât acestea vor fi utilizate pe tot parcursul cercetării noastre. Prin studiul relației dintre imagine și cuvânt într-o lucrare caligrafică, capitolul va accentua unicitatea caligrafiei *shodō*, rezultată din complexul parcurs istoric al evoluției scrierii și a caligrafiei pe arhipelagul japonez.

Utilizând baza teoretică din primele trei capitole, ultimele trei capitole analizează cele trei dimensiuni ale caligrafiei: expresivă, pragmatică și spirituală. Deoarece interconexiunea acestora oferă unicitate artei scrierii, considerăm importantă tratarea fiecăreia în parte, în cadrul unui capitol separat.

Astfel, în Capitolul IV este analizată dimensiunea spirituală și modul în care religia-filozofie Zen a influențat estetic și semantic arta scrierii. Fiind una dintre cele trei funcții ale caligrafiei, decizia analizei dimensiunii spirituale prima a fost făcută datorită influenței pe care o are filozofia-religie Zen asupra scrierii caligrafice, întrucât aceasta nu este resimțită doar în cazul lucrărilor realizate în stil Zen, ci și la nivelul caligrafiei *shodō* și al operelor caligrafice în general. Deoarece pentru a crea opere care oglindesc principiile și înțelepciunea Zen nu este nevoie ca maestrul caligraf să fie practicant al budismului, influența Zen poate fi observată atât la nivelul practicii caligrafiei *shodō* (prin asemănarea pe care procesul scrierii îl are cu meditația), cât și la nivelul componentelor vizuale și lingvistice ale unei opere caligrafice. Prin acest capitol dorim să evidențiem elementele comune pe care religia-filozofie Zen și caligrafia *shodō* le împărtășesc și să analizăm efectul produs.

În Capitolul V va fi reflectat aspectul practic al caligrafiei și importanța acestei arte pentru viața cotidiană. Deși este o practică cu o tradiție veche de secole, arta caligrafiei a reușit în permanență să găsească noi modalități de a se reinventa, această caracteristică putând fi atribuită funcției pragmatice pe care o îndeplinește. Datorită strânsei legături pe care o are până în prezent cu scrierea, caligrafia *shodō* a rămas strâns înrădăcinată în viața de zi cu zi a oamenilor. În încercarea de a-și reda în mod vizual unicitatea, brand-urile care comercializează bunuri sau servicii japoneze, atât în Japonia, cât și în Occident, aleg să redea logo-ul companiei prin intermediul caligrafiei. Caligrafia *shodō* este însă bine înrădăcinată și la nivelul traiului zilnic, motiv pentru care în acest capitol dorim să evidențiem modul în care arta scrierii este redată în publicitate, în cultura pop și cum este reflectată la nivelul activităților precum trimiterea de cărți poștale iarna (*nengajō*) sau vara (*shochūmimai*).

În ultimul capitol ne propunem să analizăm funcția expresivă a artei scrierii prin prisma legăturii sale cu caligrafia occidentală. Arte aparent fundamental opuse, cele două tipuri de caligrafie prezintă trăsături comune, pe care ne propunem să le identificăm și să le analizăm în prima parte a capitolului. În ciuda acestor elemente comune, cele două tipuri de scriere caligrafică sunt percepute ca fiind extrem de diferite și, în încercarea de a explica fenomenul, în ultima parte a capitolului, atenția noastră va fi îndreptată spre un aspect fundamental care le diferențiază pe cele două și generează o percepție diferită din partea publicului receptor: modul în care caligrafia *shodō* este o artă prin care maestrul caligraf reușește nu numai să exprime propria viziune, ci și să se (re)descopere.

Luând în considerare toate aceste aspecte, studiul nostru va analiza particularitățile artei caligrafice *shodō* pornind de la legătura pe care aceasta o are cu scrierea limbii japoneze, evidențiind modul în care caligrafia și scrierea s-au influențat reciproc. Ca urmare a procesului evolutiv menționat, caligrafia japoneză prezintă o modalitate unică prin care vizualul și scripturalul sunt reprezentate pentru a crea noi accepțiuni ale scrierii. Pe fundalul acestui cadru teoretic și practic, ne propunem să analizăm cele trei funcții ale caligrafiei *shodō* (expresivă, pragmatică și spirituală), studiind în fiecare etapă relația dintre componenta lingvistică și cea vizuală în cadrul unei opere caligrafice.

Prin cercetarea noastră, dorim să aducem caligrafia japoneză *shodō* în discuțiile din domeniul semioticii, întrucât considerăm că o analiză a artei scrierii din perspectiva semiotică va îmbogăți înțelegerea, pe de-o parte, a modului în care această artă tradițională a reușit să rămână integrată vieții cotidiene de-a lungul secolelor și, pe de altă parte, a felului unic în care mesajul este transmis și, ulterior, receptat în cadrul unei opere caligrafice. Prin partea aplicată a cercetării noastre ne propunem să ilustrăm toate aceste mecanisme și să indicăm, în mod punctual, maniera în care sunt corelate elementele unei lucrări caligrafice. Caligrafia japoneză *shodō*, este, așadar, un domeniu plurivalent, care poate dezvălui publicului occidental noi perspective asupra culturii japoneze.

UNIVERSITAS CLAUDIOPOLITANA

ROMANIA

PRESA UNIVERSITARĂ

ISBN 978-606-37-2116-8